

MERKANTILISTIČNI POSKUS GIAN RINALDA CARLIJA: PREDILNICA V CEREJU PRI KOPRU

Darko DAROVEC

mag., Znanstveno raziskovalno središče Republike Slovenije, Koper,
SI-6000 Koper, Garibaldijeva 18

mag. Centro di ricerche scientifiche della Repubblica di Slovenia, Capodistria,
SI-6000 Capodistria, Via Garibaldi 18

IZVLEČEK

Prispevek obravnava petletno obdobje (1759-1764) v življenju Gian Rinalda Carlja, ki se je kot teoretik merkantilizma poskušal na ekonomskem področju spoprijeti tudi v praksi, in sicer z ustanovitvijo sodobnega merkantilističnega obrata s predilnico, tkalnico in barvarno na svojem posestvu v Cereju pri Kopru. Pri svojem načrtovanem ekonomskem uspehu je računal zlasti na poceni delovno silo in surovino ter na nezasičenost bližnjega trga, zlasti tedaj avstrijskega zaledja in razvijajočega se pristaniškega Trsta. Za tiste čase obsežen obrat, ki se je med drugim napajal tudi s pestro kulturno in znanstveno dejavnostjo ter nenazadnje s poskusom uvajanja sodobnega vinogradništva in vinarstva, je dokaj klavarno končal. Veliki teoretik in ekonomist se je uštel ravno pri svojih največjih pričakovanjih; naletel je na zakoreninjene tradicionalne družbene odnose tako v mestu kot na podeželju, trg pa še ni bil pripravljen za sodoben ekonomski razvoj. Tudi centralna oblast, ki je bila sicer v svojih izjavah izjemno naklonjena subvencioniranju sodobnih ekonomskih proizvodnih odnosov, se v praksi ni izkazala.

"Vaše Ekscelence, dovolite mi minutko pozornosti za opis zares velike in razsežne novitete, ki je v kratkem času z močjo intelekta in denarja zrasla na bližnjem griču Cerej, le tri milje oddaljenem od Kopra", poroča beneškim oblastem o svojem ogledu koprski podestat in kapitan Orazio Dolce 8. julija 1762.

"Mineva enajsti mesec odkar je Gian Rinaldo Carli začel z gradnjo kompleksa predilnice, tkalnice in barvarne na tej lokaciji z lahkim dostopom za vozove v bližini ceste za Buzet. Zdravo in atraktivno ozračje je že privabilo številne tuje pri-

znane strokovnjake, bližnji potok, ki se napaja iz različnih izvirkov, pa teče le korak vstran, tako da so zlahka uredili kanal ter umetno jezero za potrebe valjalnice, pralnice in barvarne. Tu so še delavski obrati, stepalniki volne, stiskalnice, dvigala, česalniki, peč, skladišča in druge stavbe ter stanovanja za upravitelje in pomočnike.

V predilnici trenutno obratuje 14 predilnih strojev, v tkalnico pa lahko namestijo 50 statev; 23 jih je že postavljenih, od teh 16 neprestano obratuje. Dokončani sta tudi valjalnica in pralnica, v kratkem bo nared tudi barvarna, saj je že oskrbljena s potrebnimi pritisklinami ter z veliki bakrenimi in kositrnimi kotli."

To je bil nedvomno čas najvišjega vzpona Carlijeve predilnice, čas, ko so v njej izdelovali blago, kot so ga uporabljali v Franciji, na Nizozemskem, v Nemčiji ter Skandinaviji, čas, ko je bilo okoli 500 različnih kosov blaga iz volne, konoplje, krzna, nekatere tako pripravljene, da so bile podobne izdelkom iz kamelje volne (baracana - Boerio, 1856, 62), druge iz precej debele volne, kot naj bi jih nosili v Raški (Srbiji - Benussi, 1924, 554), tretje prilagojene nemškemu okusu s progami itd., izdelane ne le za naročnike iz Trsta in Reke, temveč tudi Senigallije, Ancone, Reggia, Modene, čas, ko je kakovost Carlijevih izdelkov prekašala podobne iz manufaktur v Moraviji, Linzu, Ljubljani ter drugih nemških krajih. To je bil tudi čas, ko je vsaj po podestatovih napovedih že kazalo, da bo Carlijeva manufaktura prevzela posle zgoraj omenjenih v Trstu, Dalmaciji, Istri, Furlaniji ter krajem ob Padu do Lombardije. Obenem pa je to tudi najbolj pohvalen in optimističen opis kakega beneškega uradnika o Carlijevem projektu v Kopru, ki naj bi prinesel splošni razcvet trgovine in proizvodnje v že dokaj zapostavljeni in zaradi mnogih nevšečnosti v preteklosti nerazviti provinci v neposredni bližini beneške metropole.

Podobna razmišljanja so tudi Gian Rinalda spreletavala, ko se je odločil, da bo za tiste čase mogočen tovarniški objekt postavil prav v omenjenem Cereju, vendar ga je do tega privedel niz drugih okoliščin in dogodkov, ki so tako zapustili vidno sled v njegovem življenju.

Ko je po smrti očeta leta 1757 podedoval posest v Cereju, kjer je že oče postavil tkalnico, verjetno še ni mislil na bodoči projekt. Tedaj se je bolj naslajal nad čudovitim razgledom, ki ga je nudila vzpetina nad Koprom, ko je na eni strani lahko gledal zaton sonca v morju, na drugi pogled na Alpe, Učko in nenazadnje s hribi in dolinami prepredeno skrivnostno Istro. Sprva se je odločil postaviti si prijeten podeželski kotic, kjer bi lahko s podobno mislečimi razglabljal o posvetnih zakonitostih in neznankah tega sveta, zlasti pa kot morebitno pribežališče na starost. V ta namen je preuredil ali na novo zgradil poslopja in uredil vrtove, kjer je razprostrl številne antične spomenike, ki jih je zbral iz različnih krajev. Preusmeril se je tudi v vinogradništvo in v Istri so začele uspevati sorte, ki jih tu prej niso poznali (Ziliotto, 1946, 32).

Katastrska mapa z vrisano Carlijevo vilo in predilnico v Cereju (PMK).

Za nastanek manufakturnega podjetja pa je bila odločilna druga dediščina, ki jo je prejel po ženini strani leta 1759 od družine Rubbi. Postal je lastnik predilnice v Benetkah, medtem ko je barvarna v tem kompleksu pripadla njegovemu svaku Boldùju (Apih, 1973, 188).

Kljub določeni vrednosti in možnosti zaslužka, ki jo je predstavljala dediščina, pa Carli ni bil ravno navdušen nad njo. Že od začetka stoletja so se namreč cene volni v Benetkah višale, močna pa je bila tudi konkurenca angleških in nizozemskih prediln, ki so se med drugim odlikovale s sodobno tehnično razdelitvijo dela, s koncentracijo proizvodnje v majhnih ter razpečevanjem v velikih centrih, medtem ko so Benečani ostajali na tradicionalni cehovski proizvodnji, ki je tako

cenovno kot kvalitativno in kvantitativno zaostajala za sodobnimi proizvodnimi dosežki. Poleg tega so bila v Benetkah davčna bremena izredno visoka, saj so od leta 1687 z 18% davkom obdavčevali vsak kos blaga, transporti so bili dragi in tvegani, prevoz po kopnem pa so ovirali še raznovrstni plemiči, ki so tudi sami postali trgovci.

Carlijevo beneško predilnico je povrh tega zapustil upravnik Ivano Bressanin, ki se je dobro spoznal na posel, nadomestil pa ga je neki Vianello. Slednji se v tem ni znašel in dohodki obrata so bili nični. V takih okoliščinah, verjetno spodbujen še s smrtjo hčerke v drugem mesecu po rojstvu ter nerazumevanjem z zakonsko družico, se je odločil prenesti predilnico na svojo posest v Cerej pri Kopru.

Po njegovem prepričanju so bile prednosti prenosa naslednje (Apih, 1973, op. 59, 189):

1) v Istri so bili podjetniki zaradi nerazvitosti dežele oproščeni davkov na volno ter surovine za barvarno;

2) olje, ki je eno osnovnih surovin v predilstvu, so pridelovali na njegovih posestvih, zato ga ni bilo potrebno prevažati ter plačevati davkov na uvoz, kot so to morali početi drugi podjetniki;

3) računal je na domačo poceni delovno silo, ki je živela na njegovih posestih ter bila tako preskrbljena vsaj z osnovnimi živeži;

4) obetal se mu je. obširen trg, saj v bližnjih deželah, v Furlaniji, Trstu, Istri in Dalmaciji ni bilo podobnih manufaktur, ugodne možnosti prevoza do Trsta, Palmanove, Furlanije in drugam pa so zagotavljale uspešno podjetništvo.

Nenazadnje pa je bila Carliju še posebno pri srcu misel, da bo z obratom spodbudil manufakturno proizvodnjo ne le na Koprskem, temveč v celotni Istri, ki bo tako ekonomsko zaživela, saj so se po njegovem mnenju tudi beneške oblasti sila trudile, da bi spodbudile trgovsko dejavnost zlasti v tistih svojih deželah, ki so bile ekonomsko slabo razvite.

Pri tem se je zanašal na merkantilistično državno politiko, ki se je v reformatorskem 18. stoletju uveljavljala v številnih evropskih državah, zanj pa so imeli nemalo posluha tudi v Benetkah. Za to politiko je bilo značilno, da je država zagotavljala začasne oprostitve plačevanja davkov za proizvodne surovine, olajšave pri nakupu opreme in nemalokrat celo nagrade za proizvodnjo, pravico do zasebne lastnine, posebno pa so spodbujali nastanek proizvodnih obratov izven teritorialnega obsega cehov, tudi tako, da so določene dele proizvodnega procesa zaupali vaščanom za delo na domu (Apih, 1973, op. 61, 62, 190).

Določene vplive te politike je bilo sredi 18. stoletja zaznati tudi v Istri, kjer se je začela intenzivna pridelava oliv in olivnega olja, sajenja murv in s tem pridelovanja svile, v Kopru je neki Giovanni Genzio odprl predilnico svile, v Poreču je bila ustanovljena predilnica za debelo volnino. Ravno tako v Kopru so postavili svečarno, pa strojilnico kož, v Rovinju usnjarno.

Ostanki Carlijeve vile v Cereju (PMK).

Z rastočo vlogo Trsta, ki pa je bil nemalokrat zaradi restriktivne beneške trgovske politike le trg za istrsko tihotapsko blago, ter možnostjo trženja na Kranjskem, v Furlaniji in Karniji, so bili, realno gledano, dani ugodni pogoji za razvoj Carlijevega kompleksnega manufakturnega obrata.

Potem ko se je Carli septembra 1760 vselil v svojo novo luksuzno rezidenčno vilo v Cereju, ki jo je tri leta gradilo preko štirideset zidarjev in ki so jo prijatelji po njem poimenovali kar Carlisburgo, je na to lokacijo iz Benetk čez slabo leto dni prenesel še predilnico ter vanjo vložil še dodatnih 3.000 ducatov iz sinove dediščine po materi (Apih, 1973, op. 69, 191). Toda še predno je uredil vse potrebno za 72 operacij, kolikor jih je bilo potrebnih, da se je volna spremenila v blago, in

ravno leto dni po uradni likvidaciji predilnice v Benetkah 20. marca 1761, je bližnji potok Badaševica pokazal svoje zobe. Potok, ki je bil sestavni del proizvodnega procesa, je zaradi hudourniških voda toliko narasel, da je poplavljal precejšen del manufakturnih objektov.

V tem trenutku se je Carli odločil zaprositi za finančno pomoč državo, ki je bila v podobnih primerih naklonjena. Na zahtevo beneških oblasti, ki so želeli pridobiti čimveč informacij, je julija 1762 nastal tudi zgornji opis koprskega podestata in kapitana, ki je poleg priporok svetoval še izgradnjo stanovanj za delavce, ki so kot kvalificirana delovna sila prihajali iz Toskane in Trevisane, stanovanje za zdravnika ter kapelo za dušebrižništvo, s čimer je dovolj odkrito potrdil Carlijevo namero oblikovanja klasičnega samozadostnega manufakturnega objekta.

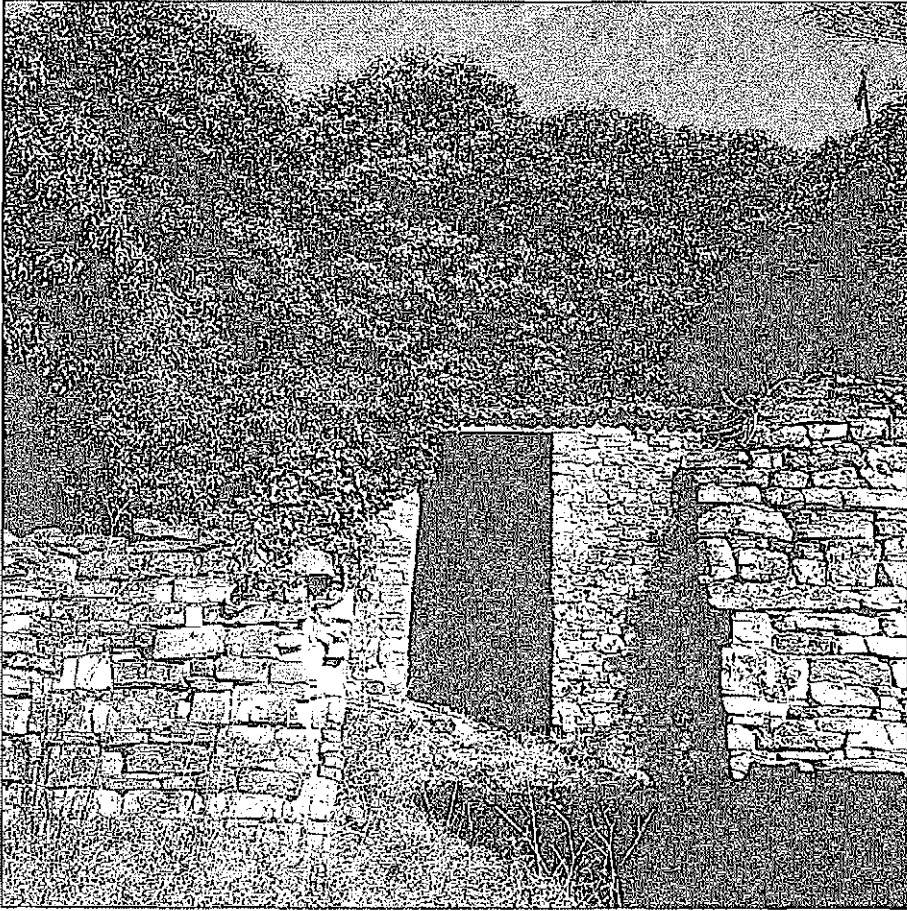
Očitno je ta podpora Carliju dvignila samozavest in na beneški senat je naslovil prošnjo za oprostitev vseh davkov, povračilo škode nastale ob poplavi ter za subvencioniranje gradnje stanovanj in kapele, kar je ovrednotil z zahtevkom v višini 111.000 lir (ASV, 365). Konec julija je beneški senat Carlijevo vlogo s podestatovim opisom predal uradu Cinque Savi alla Mercanzia z naročilom, naj preuči možnosti podpore.

Toda odgovora tega urada Carli očitno nikoli ni prejel. Morda je temu sprva botroval previsok zaprošeni delež subvencije, ki je predstavljal skoraj tri četrtine Carlijevega vloženega zneska v manufakturo; za primerjavo: dvonadstropna meščanska hiša na parceli v izmeri okoli 70 m² je v tem času veljala okoli 2.800 lir (PAK. Notarski spisi). K še večji zadržanosti do pomoči pa so beneške urade privedle nadaljnje nesreče Carlijevega projekta.

Avgusta istega leta je hudournik znova poplavljal predilnico in komaj so popravili nastalo škodo, že je potok ponovno poplavljal, tokrat s še večjo uničujočo močjo. K temu je očitno pripomogla nezadostna oziroma premalo strokovna zaježitev, zato je Carli poklical slavnega arhitekta Feracino iz Benetk. Po njegovem nasvetu so nato poglobili in razširili tok potoka ter ga vrnili v njegovo naravno strugo.

Naravnim nesrečam so se pridružile nesreče na morju, ko je v istem mesecu celoten tovor volne padel v morje, tem pa še nespretnosti Carlijevih mojstrov, saj je bila v septembru celotna proizvodnja blaga uničena zaradi napačnega postopka barvanja. Nezanemarljiva so bila tudi stalna pričkanja med domačimi in tujimi najetimi delavci, tako da je med njimi prihajalo že do pravih spopadov.

Nevšečnosti Carlijevega projekta seveda niso ostale neopazne v širši okolici, mnoga naročila so bila odpovedana in že so nekateri prijateljsko svetovali, naj Carli celotno tovarno prenese v kak ugodnejši kraj. Še mučneje pa je bilo za njegovo predromantično dušo dejstvo, da njegovega projekta ni sprejelo okolje, ki mu ga je namenil.

Vhod v kletne prostore v Cereju (PMK).

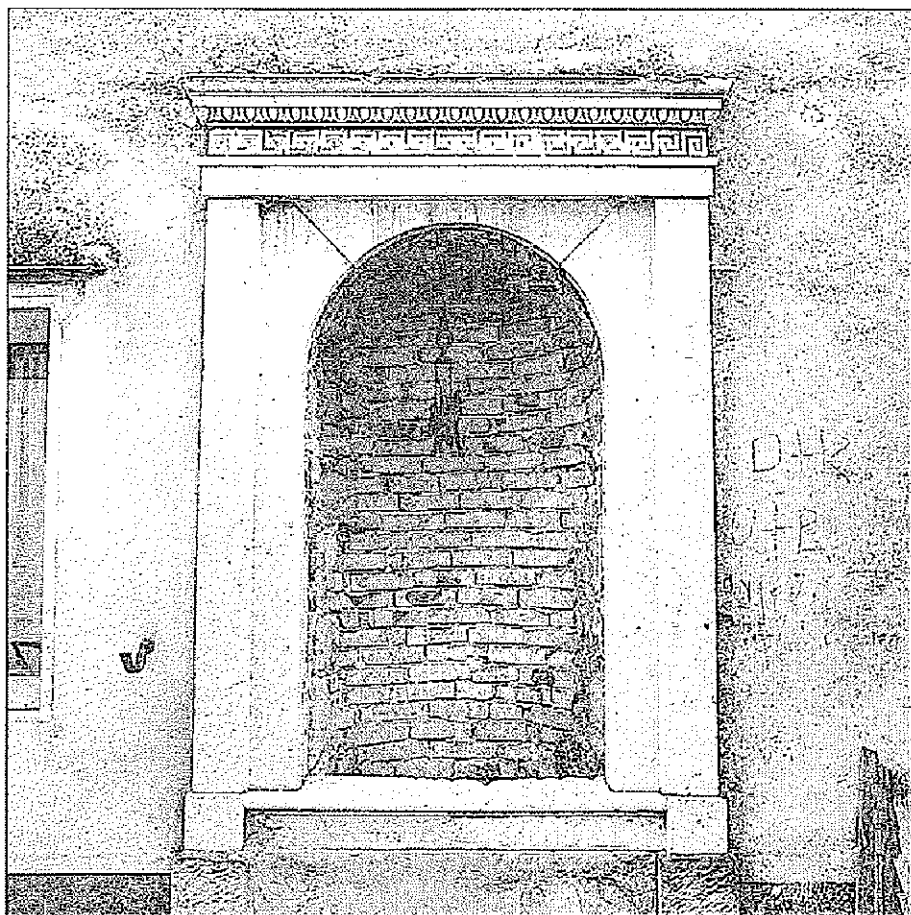
Mnogi koprski plemiči so se verjetno ustrašili Carljeve podjetnosti, ki ni bila pogodu njihovi tradiciji lagodnega življenja na lovorikah svojih prednikov, zato se je vnela prava polemika o tem, ali je to fizično delo in če je, potem ni vredno plemiča, torej tudi mesta v mestnem svetu ne. Posebno je bil proti njemu nastrojen krog ljudi, ki se je zbiral v "Caffè Gorzolini" v Čevljarski ulici (Callegaria) v Kopru oziroma "Caffè dei balonieri", kot ga opisuje Rinaldeide (III, 85) ali akademiji obrekovalcev, kot jo poimenuje Ziliotto (1946, 32). Očitno so jim Carlje nesreče godile, poleg tega pa so ga obtoževali še za svoje nevšečnosti, ker naj bi namreč z zgraditvijo posebnega pristanišča ob izlivu Badaševice v morje povzročil poplavljanje solin.

Poznavajoč človeški značaj lahko tudi pritrdimo Apihovemu razmišljanju, da so Carliju v prvi vrsti zavidali, ker se je s svojim znanstvenim delom že uveljavil v državi, tokrat pa se je še njim spravil solit pamet. Še posebno so bili nejevoljni, ker so se v Carlisburgu, v vili, za katero so mu očitali, da je potrošil več denarja, kot če bi v mestu zgradil lepšo palačo od Taccove, s tem so verjetno mislili na današnji muzej, zbirali njegovi somišljeniki, tedanji vidni istrski intelektualci, od bratov markizov Giuseppa in Girolama Gravistija do Domenica Riga iz Novigrada, ki se jim je večkrat pridružila njegova žena grofica Marija Giovanna Marcello - Rigo, kakor tudi Carlijeve sestrčna Teresa Barbabianca. Omembe vredni so še Giam-paolo Sereno Polesini, plemič iz Motovuna, Pule in Kopra in bodoči markiz, advokat Francesco Almerigotti, Carlo Petronio, brata Lodovico in Francesco Belgramoni, vsi koprski plemiči, duhovnik Cecconi, neki Mario Paleocapa in nenazadnje Alessandro Gavardo, avtor Rinaldeide, pesnitve, v kateri je na zelo ilustrativen način opisano Carlijevo bivanje in delovanje v Cereju. Imenovali so se, zanimivo, Kartuzijani (Certosini), verjetno tudi zato, ker so bili izolirani od mestnega živčava na posesti v Cereju, kjer so po mili volji razpravljali o zakonitostih tega sveta.

Vendar če preberemo le nekaj pasusov IV. pesmi te pesnitve, ki opisuje vas Cerej, ugotovimo, da tudi Carli in njegova družčina, v svojem hedonizmu niso mnogo zaostajali za koprskimi nasprotniki. Tem Rinaldeide očita razsipnost, nagnjenost h kockanju in lagodnemu življenju, kar glede na manufakturni objekt in vse nevšečnosti z njim povezane sicer ne moremo govoriti za Carlija, kljub temu pa so si v njegovi vili znali privoščiti najboljšo hrano v kuhinji pod zemljo, kjer je bila tudi vinska klet in kjer jih je Menghina, verjetno Carlijeve gospodinja, stregla s tedaj nedvomno najraznovrstnejšo ponudbo najrazličnejših vrst vina v Istri.

Kakorkoli že, kljub navedenim težavam se Carli v letu 1762 in 1763 še ni vdal v svojih podjetniških prizadevanjih. Še več, Carli se konec leta 1762 hvali, da so vsi obrati dokončani, da ima 25.000 ducatov dohodka in povrh tega volne za vso naslednje leto. Očitno je še vedno potihem upal na državno podporo ter zlasti v skladu s pravilom v Istri na oprostitev vseh davščin, tako da bi lahko prodajal svoje izdelke po vsej državi brez vsakršne omejitve. Vse od maja 1762 do junija 1763 je naslavljal na beneške oblasti pisma in vloge s to vsebino, sklicujoč se na podobne primere v sosednjih beneških deželah.

V kolikor so iz Benetk odgovarjali, vselej seveda pospremljeno s frazami načelne podpore, so se sklicevali, da morajo zadevo še preučiti in počakati, da se napolni državna blagajna. Nekaj ugodnosti pa so mu bili pripravljeni odstopiti le pri uporabi in popravilu cest, ki so vodile do Carlisburga, toda vprašanje je, koliko ne bi to Carliju predstavljalo še dodatnega finančnega bremena. Priznali pa so mu splošne davčne olajšave, ki so veljale v tistem času v beneški Istri.

Fragment vzdanega vodnjaka v Cereju (PMK).

Toda bolj kot nepodpora države ga je prizadel tržaški trg, ki se ni odzival po njegovih pričakovanjih. Precej svoje proizvode je Carli namreč namenil nemškemu in holandskemu trgu. Tako je od oktobra 1762 do septembra 1763 njegova manufaktura od skupno 822 kosov blaga izdelala 271 kosov samo za uporabo na Holandskem, in če v Trst ne bi prihajalo blago iz Nemčije, pravi v enem v svojih poročil beneškemu uradam, bi izdelali preko 1.000 kosov blaga.

Konkurenco pa mu v tem času ni predstavljali le Trst, ki še ni premogel sorodnega obrata, temveč so na sosednjem avstrijskem ozemlju ravno v tem času začeli graditi moderno zasnovan tekstilni obrat, močno državno podprt. Da bi bila nesreča nad nesrečo še večja, pa so se še njegovi sorodniki Boldiži, ki so skupno

delili dediščino njegovega tasta, pritožili nad izvržbo testamenta, češ da ga je kršil s tem, ker je premoženje vložil v tako negotov posel. Po razsodbi je moral v naslednjih treh letih povrniti 25.000 dukatov, kar je bil celoletni dohodek tekstilne od prodaje, ne računajoč nastalih stroškov s proizvodnjo. To je Carliju povsem onemogočilo nadaljnje vlaganje sredstev in v letu 1764 se je moral zadovoljiti le s proizvodnjo debelega sukna, t.i. "grisi" za potrebe istrskega prebivalstva. Ker je bil istrski trg omejen in plačilno slabo sposoben, si razen izgub ni mogel več obetati.

Konec leta 1764 se je končno odločil, da bo prekinil z "donkihotskim zale-tavanjem, ki mu je pobralo vso moč", kot se je izrazil v enem od svojih pism, zato je v naslednjem letu tekstilno dal v najem bratoma Francescu in Nazariju de' Mori, ki se je odtlej imenovala Francesco de' Mori e Compagni di Carlisburgo. Sklenili so petletno pogodbo po kateri naj bi Carli dobival 20% dobička, s tem, da ostane izključni lastnik. Čeprav se je bil v dobro podjetja pripravljen odpovedati tudi temu deležu, je njegova zguba v tem podjetju leta 1770 znašala 640.000 lir.

Lahko zaključimo, da se kljub dejstvu, da je bil Carli teoretsko dobro poučen, njegov praktični poskus postavitve samostojnega, skoraj avtarkičnega manufak-turnega objekta, ni obnesel. Ne glede na to pa je sam poskus imel velik pomen za Koper in Istro, ki pa mu splet okoliščin, zlasti pa ekonomski izračun nista bila naklonjena. Brez podpore države in v nerazumevanju okolja lahko pritrdimo skep-si, ki jo je izrazil že predhodnik podestata Orazia Dolceja in tudi njegov naslednik leta 1764, je bil to prevelik podvig za enega samega podjetnika, še zlasti če vemo, da je šlo za izrazitega polihistorja.

Nekateri Carlijevi biografi pa pravijo, da je bila sama sreča, da mu je spod-letelo, saj se sicer verjetno ne bi premaknil iz Kopra in ne bi več ustvarjal na svojih znanstvenih področjih.

RIASSUNTO

Il contributo tratta un periodo di cinque anni (1759-1764) della vita di Gian Rinaldo Carli che, come teorico del mercantilismo, tentò di misurarsi attivamente in campo economico con un impianto di lavorazione e colorazione della lana nella sua tenuta di Cerè presso Capodistria. Nel programmare il suo successo economico fece affidamento soprattutto sulla forza lavoro e sulle materie prime a basso costo e sulla richiesta dei vicini mercati, soprattutto dell'allora retroterra austriaco e del porto di Trieste in espansione. L'impresa, notevole per l'epoca, alimentata anche da svariate attività culturali e scientifiche, nonché dal tentativo di introdurre moderni metodi di viticoltura e vinicoltura, si concluse in un insuccesso. Proprio le maggiori aspettative del grande teorico ed economista andarono deluse: si scontrò con i radicati e

tradizionali rapporti sociali della città e della campagna, mentre il mercato non era ancora pronto a recepire iniziative di sapore moderno. Anche le autorità centrali, che d'altro canto si dichiaravano estremamente disponibili a sovvenzionare moderni rapporti economici di produzione, furono latitanti nella prassi.

VIRI IN LITERATURA

- E. Apih:** Rinnovamento e Illuminismo nel 700 italiano. La formazione culturale di Gian Rinaldo Carli, Trst 1973.
- E. Apih:** Capodistria nel '700 in alcune lettere inedite di Gianrinaldo Carli. Atti del Centro di ricerche storiche di Rovigno IX, 1979.
- E. Apih - G. Sapelli - E. Guagnini:** Trieste, Rim-Bari 1988.
- B. Benussi:** L'Istria nei suoi due millenni di storia, Trst 1924
- G. Boerio:** Dizionario del dialetto veneziano, Benetke 1856 (1983).
- G.R. Carli:** Saggio politico ed economico sopra la Toscana, 1757.
- ASV.** Državni arhiv Benetke (Archivio di Stato di Venezia). Cinque Savi alla Mercanzia, b. 365 (št. 170) in 366 (št. 24).
- ASV.** V. Savi alla Mercanzia, b. 573. Lettere da Capodistria, 28. maggio 1762. La Provincia dell'Istria, XXVIII, 1894, str. 133.
- ASV.** Senato Mare, 1762. luglio 24. Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria (AMSI), 17, Poreč 1901, str. 214.
- AST.** Državni arhiv Trst (Archivio di Stato di Trieste), Antico archivio Municipale di Capodistria, libri dei Consigli, inventar Majer, št. 564-565.
- B. Nane:** La questione del Fiumisin. L'Unione, Koper, 1874
- E. Pavani:** Cenni storici intorno alla seta in Gorizia, nell'Istria e in Trieste. Archeografo Triestino (AT), 16, Trst 1890.
- PAK.** Pokrajinski arhiv Koper. 85. Notarski spisi.
- PAK.** 299. Rodbinski fond Gravisi.
- V. Ricci:** Ragionamento intorno alla navigazione ed al commercio, 1755.
- E. Sestan:** Le "Antichità italiane" di Gian Rinaldo Carli due secoli dopo. AMSI, XXXII, 1984.
- M. Tamaro:** Nel primo centenario della morte di Gian Rinaldo Carli. AMSI 11, 1895.
- A. Trampus:** Nuovi orientamenti metodologici e prospettive storiografiche nella ricerca sulla vita e l'opera di Gianrinaldo Carli. AT, 51, Trst 1991.
- A. Verri:** Del commercio della Nobiltà. Caffè, 1765
- B. Ziliotto:** Salotti e conversari Capodistriani del 700. AT, 31 (1907), str. 317 - 340.
- B. Ziliotto:** Trecentosessantasei lettere di Gian Rinaldo Carli Capodistriano cavate dagli originali e annotate. AT, 32, 1908.

- B. Ziliotto:** Accademie ed accademici di Capodistria. AT. 57 (1944).
B. Ziliotto: La Rinaldeide di Alessandro Gavardo e la giovinezza di Gianrinaldo Carli (1720-1765). AT vol. 59-60 (1946).
B. Ziliotto: Primi moti antioligarchici a Capodistria (1763-1769). "Archivio Veneto" vol. 54-55 (1954), str. 71-79.
B. Ziliotto: Aspetti di vita politica ed economica nell'Istria del 700. "Pagine Istriane", št. 11, Trst 1964.

Gravura G. R. Carlja objavljena v P. Stancovich: Biografia ..., 1828.